

Geschiedenis van Opvoeding & Onderwijs Voorbeeldsamenvatting

Pedagogiek | Rijksuniversiteit Groningen

2025 - 2026

RGPE-2345-879

Tentamengericht | Overzichtelijke structuur

Sinds 1994 | Beoordeeld met een 8,2

€0,00

1 maand lang *gratis* samenvattingen ontvangen?

Maak het studeren makkelijker, nu 1 maand gratis bij het afsluiten van een abonnement!

De voordelen:

- Altijd als eerste je samenvattingen in huis en digitaal in de app
- Je bespaart flink t.o.v. het kopen van losse samenvattingen of pakketten
- De meest complete studiehulp
- Beoordeeld met een 8,3

Hoe het werkt:

- 🌐 Ga naar www.SlimAcademy.nl
- 🔍 Zoek jouw studie in ons keuzemenu
- ⊕ Voeg het abonnement toe aan je winkelwagen
- 🔗 Voer de code '**STARTSLIM**' in om de korting toe te passen.
- ⚠ (Let op: de kortingscode is in HOOFDLETTERS)

*Het maandbedrag is per studie verschillend, dit is afhankelijk van het aantal samenvattingen.

Voorwoord

Beste student,

Voor je ligt de voorbeeldsamenvatting van het vak Geschiedenis van Opvoeding & Onderwijs voor de studie Pedagogische Wetenschappen. Slim Academy heeft de belangrijkste studiestof voor je samengevat. Zo kun jij zo prettig mogelijk studeren. We wensen je alvast succes met studeren en natuurlijk met het behalen van jouw studiepunten!

Kwaliteit

Omdat wij de kwaliteit van onze samenvattingen zo hoog mogelijk willen houden zijn we benieuwd naar jouw feedback. We sturen je hierom twee weken na ontvangst van de samenvatting een mailtje met het verzoek om de samenvatting te beoordelen. Je zou ons heel erg helpen als je deze invult. Mocht je op een ander moment al opmerkingen, tips of verbeterpunten hebben, mail ons dan op klantenservice@slimacademy.nl of stuur een berichtje via Facebook chat, dan gaan wij hier direct mee aan de slag!

Werken bij

Slim Academy is altijd op zoek naar gemotiveerde studenten! Lijkt het je leuk om bij ons aan de slag te gaan met het samenvatten en nakijken van samenvattingen? Dan is de rol van Studieheld zeker iets voor jou. Je kunt werken vanuit huis, krijgt een riante vergoeding en je hebt een studiegerelateerde bijbaan die goed op je cv staat. Heb je interesse? Stuur dan jouw motivatie en cv naar klantenservice@slimacademy.nl.

Nadruk verboden

Samen studeren werkt natuurlijk goed. Wijs jouw vrienden dan ook vooral op de samenvattingen van Slim Academy. Nadruk en het delen van de samenvatting met derden is uiteraard verboden. Als je wilt dat wij in staat blijven de verslagen aan jullie aan te bieden, geef dit verslag dan niet aan derden en laat jouw studiegenoten zelf een exemplaar aanschaffen

Kom in contact met Slim Academy

Wil je op de hoogte blijven van de ontwikkelingen bij Slim Academy? Kom in contact via:

www.slimacademy.nl
[@SlimAcademy.nl](https://www.instagram.com/SlimAcademy.nl)
klantenservice@slimacademy.nl

We wensen je veel succes met studeren en het halen van jouw tentamens!

Team Slim Academy

P.S. De samenvatting is geschreven naar eigen inzicht van de auteur. Het is en blijft een samenvatting, die als aanvulling op de verplichte lesstof gezien moet worden en geen vervanging is van de verplichte lesstof.

Join de WhatsApp groep

- ✓ Chat met jouw mede-studenten
- ✓ Stel al jouw (studie)vragen aan onze studie-experts
- ✓ Krijg extra oefenvragen om jouw kennis te testen
- ✓ Krijg gratis voorbeeldsamenvattingen en supplementen

Scan de QR code hiernaast en blijf altijd up-to-date!

Inhoudsopgave

Voorwoord	1
Inhoudsopgave	2
Informatie over het vak	3
Week 1: Introductie van de geschiedenis	4
Hoofdstuk 4.1: Een kind in de vroegmoderne tijd	4
Hoofdstuk 6.8: Het democratisch gezin	7
Week 3: De 17e en 18e eeuw	10
Hoofdstukken 1.1 t/m 1.3: Hervormingen	10
Hoofdstukken 4.1 t/m 4.6: Het leven in de Republiek	15
Nawoord	24

Informatie over het vak

Je staat op het punt de samenvatting van het vak Geschiedenis van Opvoeding & Onderwijs te lezen. In dit vak leer je de basisbegrippen van de historische ontwikkeling van pedagogische ideeën en praktijken, evenals de onderlinge wisselwerking daartussen. Er wordt aandacht besteed aan de belangrijkste pedagogische stromingen binnen de Europese ideeëngeschiedenis vanaf 1500 en aan opvattingen over opvoeding, onderwijs, vorming en hulpverlening aan kinderen, jongeren en gezinnen in Nederland sinds de zestiende eeuw. De focus ligt met name op de ontwikkelingen vanaf circa 1800.

Maar maak je geen zorgen, we hebben deze samenvatting geschreven met als doel je door dit vak heen te helpen. Meerdere topstudenten, die recentelijk dit vak hebben gevolgd, hebben hun expertise gedeeld en aan deze samenvatting gewerkt, om je te helpen met de dingen waar de meeste studenten mee worstelen bij het studeren van Geschiedenis van Opvoeding & Onderwijs.

Het tentamen

Je eindcijfer voor dit vak bestaat uit één deel:

- Tentamen (8 open vragen)

Hoe kan je het beste studeren?

Oefenen is ook de sleutel tot een goed cijfer voor dit examen. Omdat er in dit vak vele manieren zijn om vragen te stellen, met veel mogelijke variaties, moet je proberen om zo veel mogelijk oefenvragen te maken. Op deze manier kun je de meer gecompliceerde vragen van het examen beantwoorden. Je vindt deze oefeningen in dit boekje.

Indeling van de samenvatting

Onze samenvatting voor dit vak bestaat uit één deel, de literatuur. In deze samenvatting wordt alle opgegeven literatuur besproken.

Succes met studeren!

Week 1: Introductie van de geschiedenis

Introductie

Dit hoofdstuk komt overeen met de studiestof zoals deze is behandeld in *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland* (Bakker, N., Noordman, J. & Rietveld-Van Wingerden, M.). In week 1 worden hoofdstuk 4.1 en hoofdstuk 6.8 behandeld. Er wordt uitleg gegeven over het zijn van een kind in de vroegmoderne tijd in hoofdstuk 4.1, vervolgens wordt er verder ingegaan op het zijn van een democratisch gezin in hoofdstuk 6.8.

Hoofdstuk 4.1: Een kind in de vroegmoderne tijd

Een debat over 'kleine volwassenen'

In de vroegmoderne tijd veranderden de opvattingen over kinderen en opvoeding. Kinderen werden voorheen vaak beschouwd als kleine volwassenen, in de 17e eeuw groeide echter het besef dat ze een eigen levensfase doormaakten. Kinderen zouden in deze fase **bescherming** en **begeleiding** nodig hebben. Hierdoor werd de rol van het gezin in de opvoeding steeds belangrijker, al bleef de bredere samenleving, zoals religieuze instellingen en scholen, ook een grote invloed uitoefenen.

Er is een ontwikkeling ontstaan, waar het de maatschappij duidelijk wordt dat kinderen een aparte levensfase doorgaan. Onder historici bestaat er discussie over deze ontwikkeling:

- De Franse historicus Philippe Ariès betoogde dat **het concept van kindertijd** een relatief moderne uitvinding is en dat kinderen in eerdere eeuwen nauwelijks als een aparte groep werden gezien;
- Anderen stellen echter dat ouders in de vroegmoderne tijd wel degelijk affectie toonden en zich bewust waren van de kwetsbaarheid van kinderen. In de Nederlandse Republiek werd opvoeding niet uitsluitend als een taak van de ouders gezien; morele en religieuze instanties speelden ook een rol in de vorming van jonge mensen.

Naast culturele en religieuze invloeden hadden ook economische en sociale ontwikkelingen impact op de opvoeding. De opkomst van de burgerij bracht nieuwe normen en waarden met zich mee, waarbij **discipline** en **moraliteit** een steeds grotere rol speelden binnen het gezin. Tegelijkertijd waren er aanzienlijke verschillen tussen sociale klassen en regio's, waardoor opvoedingspraktijken niet overal hetzelfde waren.

Deze uiteenlopende visies maken duidelijk dat de opvattingen over kinderen en opvoeding in de vroegmoderne tijd complex en dynamisch waren. De manier waarop ouders hun kinderen groot brachten werd beïnvloed door zowel maatschappelijke als individuele factoren, en het debat over hoe deze ontwikkelingen precies verliepen, blijft tot op heden voortduren.

De invloed van het geloof

In de vroegmoderne tijd speelde religie, met name het **protestantisme**, een belangrijke rol in de opvoeding en gezinsstructuur. Er was sprake van een groeiende **emotionalisering**: binnen het gezin trad affectie tussen partners en kinderen steeds meer op de voorgrond.

Dit betekende echter niet dat affectie de basis was van ouder-kind relaties; eerder werd het belang van discipline en religieuze waarden benadrukt. Volgens historicus Stone speelde deze ontwikkeling zich in Engeland af binnen de context van de 'kleine kerk', waarin het gezin een centrale rol had en **puritanisme**, een strikte, religieuze stroming die nadruk legde op soberheid en moraliteit, een grote invloed uitoefende. Het gezin werd steeds meer gezien als een op zichzelf staande eenheid, los van bredere familieverbanden.

De rol van economische en maatschappelijke factoren

Alle verschuivingen in de samenleving waren niet alleen het gevolg van religieuze invloeden, maar ook van economische en maatschappelijke veranderingen. Het groeiende belang van een stabiel gezin ging gepaard met de ontwikkeling van een georganiseerde samenleving waarin discipline en betrokken opvoeding essentieel werden geacht.

De uiteenlopende opvattingen over kindertijd als levensfase

In Nederland verliep de ontwikkeling van het erkennen van de kindertijd anders dan in Engeland en Frankrijk. Schilderkunst uit de Gouden Eeuw laat zien dat kinderen en gezinsleven in Nederland een prominente rol innamen.

Schama, een Engelse historicus, benadrukte dat kinderportretten uit de Nederlandse Republiek (het huidige Nederland) laten zien dat de kindertijd werd erkend en gewaardeerd. Nederlandse schilders zoals Jan Steen gebruikten humor en satire om opvoedkundige thema's aan de kaak te stellen. Zijn schilderijen tonen chaotische gezinnen waarin ouders niet het goede voorbeeld geven, waardoor kinderen afglijden. Dit moest dienen als een waarschuwing voor het belang van een strikte en morele opvoeding. In veel van deze werken speelt de tegenstelling tussen goed en kwaad een belangrijke rol.

De visie van evolutionistische historici zoals Ariès en Shorter, die beweerden dat het moderne gezinsleven pas in de Verlichting ontstond, werd in later onderzoek ontkracht. Er werd namelijk aangetoond dat gezinnen al veel eerder een hechte band met hun kinderen hadden. Onderzoek liet zien dat al vanaf de zestiende eeuw gezinnen een intiem karakter hadden en dat ouders zich bekommerden om de opvoeding en verzorging van hun kinderen. In de Middeleeuwen bestond er al een duidelijk onderscheid tussen volwassenen en kinderen, en opvoeding werd toen al als belangrijk beschouwd.

De houding ten opzichte van kinderen en opvoeding is door de eeuwen heen continu veranderd en blijft zich ook nu nog ontwikkelen. Waar vroeger de nadruk lag op discipline en religieuze opvoeding, wordt tegenwoordig meer aandacht besteed aan het emotionele welzijn van kinderen. Dit laat zien dat opvattingen over opvoeding en gezinsleven nooit statisch zijn, maar altijd in beweging blijven.

Linda Pollock

In de discussie over opvoeding en gezinsleven door de eeuwen heen zijn verschillende visies naar voren gebracht. De Amerikaanse onderzoekster **Linda Pollock** is een belangrijke vertegenwoordiger van de **revisionistische benadering**, die in de jaren tachtig steeds meer aan populariteit won. Deze benadering stelde de traditionele visie bij die kinderen in vroegere tijden als mini-volwassenen beschouwde, en benadrukte dat ouders en verzorgers in het verleden wel degelijk affectie toonden en zorgden voor kinderen. Pollock richtte zich op hoe kinderen werden behandeld, hoe het idee van kindertijd zich ontwikkelde en hoe ouders met hun kinderen omgingen.

Hoe ontwikkelde het idee van de kindertijd zich volgens Pollock?

Haar bevindingen stonden in contrast met de evolutietheorieën over het gezin, die veronderstelden dat het moderne, intieme gezin pas later ontstond, tijdens de Verlichting. Volgens Pollock waren kenmerken als genegenheid, huiselijkheid en liefde binnen het gezin er altijd al, alleen uitten ze zich op verschillende manieren.

Een belangrijk idee van Pollock is dat ouderliefde niet alleen afhankelijk is van cultuur, maar ook een biologische basis heeft. Ze zegt dat de geschiedenis niet goed begrepen wordt als we alleen naar sociale dingen kijken. Hoewel mishandeling en verwaarlozing altijd al voorkwamen, zegt ze dat deze dingen niet overal en altijd hetzelfde waren.

Hoe gaan ouders met hun kinderen om volgens Pollock?

Haar onderzoek toonde aan dat ouders zich in veel gevallen bewust waren van hun verantwoordelijkheid en serieus met de opvoeding omgingen. Kinderen moesten worden opgevoed en onderwezen, waarbij zowel discipline als liefde een rol speelden. Ouders genoten vaak van het gezelschap van hun kinderen.

Pollock vond weinig bewijs dat straffen en hardhandige opvoedingsmethoden de norm waren. In tegenstelling tot wat vaak werd gedacht, waren deze methoden zeldzaam, zelfs onder puriteinen, die kinderen beschouwden als zondaars die geleid moesten worden naar een godvruchtig leven. Zij nuanceerde hiermee het idee dat kinderen standaard streng en met harde hand werden opgevoed.

Kritiek op de bevindingen van Pollock

Kritiek op het werk van Pollock richt zich voornamelijk op de representativiteit van haar bronnen, zo baseerde ze haar werk voornamelijk op teksten geschreven door geletterde burgers. Dit houdt in dat haar conclusies vooral betrekking hadden op bepaalde bevolkingsgroepen. Haar werk is dus minder goed te generaliseren.

Tegenover de revisionistische visie van Pollock staat de meer **pessimistische benadering** van evolutionistische historici zoals Edward Shorter, die het idee promootte dat het privéleven in vroegere tijden gekenmerkt werd door een gebrek aan affectie en betrokkenheid.

Pollocks positieve kijk op het verleden wordt soms aangeduid als de '**witte legende**', terwijl Shorters sombere visie de '**zwarte legende**' wordt genoemd. De werkelijkheid ligt echter ergens in het midden. Hoewel er in de loop der eeuwen veel veranderde in hoe gezinnen functioneerden en hoe opvoeding werd vormgegeven, bleven sommige aspecten grotendeels hetzelfde.

In het geval van Nederland toont onderzoek aan dat een hecht gezinsleven en een bewuste opvoeding geen moderne verschijnselen zijn, maar ook in de zeventiende en achttiende eeuw al aanwezig waren.

- Dit weerlegt deels de evolutionistische stelling dat pas in de Verlichting een intiem gezinsleven ontstond;
- Wel lijkt het erop dat in de achttiende eeuw opvoeding en kinderlijke kwetsbaarheid een steeds belangrijkere rol kregen binnen het gezin.

Dit laat zien dat de manier waarop kinderen werden behandeld, voortdurend veranderde en werd beïnvloed door bredere maatschappelijke ontwikkelingen, een proces dat tot op de dag van vandaag voortduurt.

De invloed van Pollock

In bredere zin droeg Pollocks werk bij aan een nieuwe manier van denken over de geschiedenis van het gezin. Haar methode, waarbij egodocumenten zoals brieven, dagboeken en autobiografieën werden bestudeerd, werd een standaardmodel voor gezinsgeschiedenis. Dit leverde waardevolle inzichten op over het dagelijkse leven en de opvoedingspraktijken in vroegere eeuwen.

Hoofdstuk 6.8: Het democratisch gezin

Van autoritair naar democratisch ouderschap

In de eerste helft van de twintigste eeuw droegen kinderen vaak financieel bij aan het gezin, maar dit veranderde in de jaren zestig en zeventig. Jongeren hoefden steeds minder bij te dragen en kregen meer vrijheid. Dit leidde tot een verandering in de gezinsdynamiek: van gehoorzaamheid en onderdanigheid naar een meer **onderhandelende cultuur**. Ouders begonnen hun kinderen bijvoorbeeld zakgeld te geven in plaats van kostgeld te eisen.

Na 1970 verdween het vanzelfsprekende **ouderlijk gezag**. In plaats van een bevelshuishouding ontstond een meer **democratische opvoedstijl**, waarin overleg en inspraak belangrijk werden. Dit betekende niet dat ouders volledig loslieten, maar ze combineerden liefde met duidelijke grenzen. Dit werd gezien als de 'gouden middenweg' tussen autoritair en toegeeflijk opvoeden.

Er bleven wel verschillen tussen gezinnen:

- In islamitische gezinnen werd vaker vastgehouden aan traditionele rolpatronen en discipline;
- In veel Nederlandse gezinnen groeide de gelijkwaardigheid tussen ouders en kinderen. Daarnaast besteedden ouders steeds meer tijd aan hun kinderen, bijvoorbeeld door samen televisie te kijken of voor te lezen.

De opvoedingsadviezen veranderden ook, die pleitte voor een warme en begripvolle opvoeding. Dit onderstreept de verschuiving naar een meer democratische gezinsstructuur, waarin kinderen niet alleen moesten gehoorzamen, maar ook hun eigen mening mochten uiten.

Dokter Spock en de veranderende opvoedingsadviezen

De Amerikaanse kinderarts **Benjamin Spock** speelde een grote rol in de verschuiving naar een mildere, meer democratische opvoeding. In tegenstelling tot de Nederlandse opvoedkundigen, die waarschuwden voor fouten en strikte regels voorschreven, moedigde Spock ouders aan om hun intuïtie te vertrouwen en liefde centraal te stellen. Hij stelde ouders gerust: troosten, voeden bij honger en begrip tonen was geen verwennerij, maar normaal en gezond.

Spocks ideeën sloten in eerste instantie niet aan bij de dominante opvoedingsnormen, maar kregen steeds meer invloed toen individualisering en democratisering toenamen:

- Zijn benadering was gebaseerd op een interpretatie van Freuds psychoanalyse en de ontwikkelingsleer van Arnold Gesell, die stelde dat kinderen zich in hun eigen tempo ontwikkelen;
- Hij adviseerde geduld, het gebruik van afleiding in plaats van straf, en minimaliseerde het belang van strikte discipline. Met afleiding bedoelde Spock dat kinderen beter konden worden geleid door hen te betrekken bij andere activiteiten of door hun aandacht af te leiden van ongewenst gedrag, in plaats van hen te straffen. Volgens Spock gehoorzamen kinderen niet uit angst voor straf, maar uit liefde en respect voor hun ouders.

Naast de inhoud was zijn boek ook vernieuwend omdat het toegankelijk was voor een breed publiek, inclusief lagere sociale klassen. Bovendien doorbrak het de religieuze zuilen, doordat ouders van verschillende achtergronden het boek omarmden. Spock zette daarmee de trend voor een meer ontspannen, liefdevolle opvoeding, gericht op de gezonde ontwikkeling en het welzijn van het kind.

Stimulatie van de ontwikkeling

Door de verschuiving naar een democratische opvoedstijl verschoof de focus naar een plezierige relatie met het kind, waarbij **zelfontplooiing** en **vrijheid** centraal stonden.

Thomas Gordon introduceerde nieuwe methoden zoals '**actief luisteren**' en '**ik-boodschappen**'. Deze technieken stimuleerden open communicatie en vermeden autoritair gezag. Ook de psychologie van Carl Rogers en Wayne Dyer benadrukte dat ouders een inspirerend voorbeeld moesten zijn, in plaats van strenge opvoeders.

- **Actief luisteren** betekent dat je als ouder volledig aandacht schenkt aan wat het kind zegt, door bijvoorbeeld te herhalen of samen te vatten wat het kind heeft gezegd, zodat het kind zich gehoord en begrepen voelt. Dit bevordert een open communicatie en helpt conflicten op een respectvolle manier op te lossen;
- **Ik-boodschappen** zijn boodschappen die een ouder geeft vanuit zijn of haar eigen gevoelens en behoeften, in plaats van beschuldigingen naar het kind. Bijvoorbeeld, in plaats van te zeggen "Jij maakt altijd zo'n rommel!", zou een ik-boodschap kunnen zijn: "Ik voel me gefrustreerd wanneer er zoveel rommel ligt, omdat ik van een opgeruimde ruimte hou."

Na 1980 ontstond meer aandacht voor de **gehechtheidstheorie** van John Bowlby. Psychologen benadrukten het belang van een **veilige hechting**, waarbij ouders sensitief en responsief reageren op de behoeften van hun kind. Tegelijkertijd werd kennis over de ontwikkelingsfasen van kinderen steeds belangrijker, waardoor opvoedkundig advies meer wetenschappelijk onderbouwd werd.

In recente jaren is de nadruk op ontwikkelingsstimulering verder toegenomen. Ouders krijgen impliciet de boodschap dat ze falen als ze het potentieel van hun kind niet optimaal benutten. Ondanks de veranderde inzichten blijft de kern van goed opvoeden hetzelfde: liefdevolle steun combineren met milde grenzen. Toch voelen ouders zich steeds afhankelijker van deskundig advies, wat blijkt uit de groeiende vraag naar opvoedingsboeken, ouderbladen en online ondersteuning.

Slim Samengevat!

- In de 17e eeuw veranderde de kijk op kinderen en opvoeding. Het idee ontstond dat kindertijd een aparte fase is, waarin kinderen **bescherming** en **begeleiding** nodig hebben. Het gezin kreeg een steeds grotere rol in de opvoeding.
- Historici zijn in **debat**; Ariès stelde dat het begrip kindertijd een moderne uitvinding is, terwijl anderen betogen dat affectie en zorg altijd al een rol speelden.
- **Economische en sociale ontwikkelingen**, zoals opkomst van de burgerij, leidden tot strengere opvoedingsnormen waarin **discipline** en **moraliteit** een grote rol speelden;
- **Religie** beïnvloedde opvoedingsnormen sterk; gezinnen werden steeds meer gezien als zelfstandige eenheden waarin discipline centraal stond.
- Kunstenaars zoals Jan Steen gebruikten humor en satire om opvoedkundige thema's en morele lessen weer te geven;
 - Veel schilderijen dienden als waarschuwing tegen een chaotische opvoeding en benadrukten het belang van orde en discipline;
- **Linda Pollock** stelde dat liefde en affectie binnen gezinnen geen moderne ontwikkeling zijn, maar altijd al bestonden. Ze vond weinig bewijs voor harde straffen en benadrukte dat ouders genoten van de aanwezigheid van hun kinderen.
- **Kritiek op Pollock**: onderzoek vooral gebaseerd op geschriften van geletterde burgers, waardoor het werk minder generaliseerbaar is.
- **Edward Shorter** stelde dat affectie in gezinnen pas later een rol ging spelen.
- na 1970 veranderde de gezinsdynamiek van gehoorzaamheid en onderdanigheid naar een meer onderhandelende opvoedingsstijl. Het **ouderlijke gezag** verdween.
- Ouders combineerden liefde en affectie met duidelijke grenzen, een meer democratische stijl.
- **Benjamin Spock** pleitte voor een intuïtieve en liefdevolle opvoeding. Zijn ideeën kregen brede invloed, mede door toenemende individualisering.
- Vanaf de jaren 70 verschoof de focus in opvoeding naar een plezierige relatie tussen ouder en kind, met nadruk op open communicatie.
- Er werden nieuwe opvoedingsmethoden geïntroduceerd, zoals **actief luisteren** en **ik-boodschappen**.
- Na 1980 kreeg de **gehechtheidstheorie** van John Bowlby meer invloed, veilige hechting en responsieve ouders zijn cruciale aspecten.

Week 3: De 17e en 18e eeuw

Introductie

Dit hoofdstuk komt overeen met de studiestof zoals deze is behandeld in *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland* (Bakker, N., Noordman, J. & Rietveld-Van Wingerden, M.). In week 3 gaan hoofdstuk 1 t/m 1.3, hoofdstuk 4 t/m 4.6 en hoofdstuk 11 t/m 11.6 over de 17e eeuw. Er wordt uitleg gegeven over de Renaissance in hoofdstuk 1, vervolgens wordt er verder ingegaan op het zijn van een kind in de 17e eeuw in hoofdstuk 4. Ten slotte wordt onderwijs in de Republiek in de 17e eeuw besproken in hoofdstuk 11.

In hoofdstuk 1 (1.4), hoofdstuk 4 (4.7 en 4.8) en hoofdstuk 11 (11.7) wordt de 18e eeuw besproken. Er wordt uitleg gegeven over de Verlichting in hoofdstuk 1, vervolgens wordt er verder ingegaan op het zijn van een kind tijdens de Verlichting in hoofdstuk 4. Ten slotte wordt onderwijs ten tijde van de Verlichting besproken in hoofdstuk 11.

Hoofdstukken 1.1 t/m 1.3: Hervormingen

Ontwikkeling van de pedagogiek

Onze kennis van de moderne pedagogiek is nog relatief jong en is vooral gegroeid in de 20e eeuw dankzij empirisch onderzoek. Toch is het nadenken over opvoeding, normen en waarden zo oud als de mensheid zelf. In dit hoofdstuk richten we ons niet op de oudste ideeën, maar op de ontwikkelingen van de afgelopen vijf eeuwen.

De Renaissance

De Renaissance (letterlijk: wedergeboorte) ontstond in de 15e eeuw in Italiaanse steden en verspreidde zich in de 16e eeuw over de rest van Europa. Deze heropleving van de klassieke cultuur werd mogelijk gemaakt door eerdere contacten tussen het Midden-Oosten en West-Europa, vooral na de kruistochten in de 11e en 12e eeuw. Vanaf de 12e eeuw kwamen ook veel klassieke geschriften opnieuw onder de aandacht, wat leidde tot een herwaardering van de Oudheid en de Latijnse taal.

In de beeldende kunst stonden de natuur en de mens centraal. De menselijke schoonheid werd gevierd. **Leonardo da Vinci** werd gezien als hét voorbeeld van de '**uomo universale**' (de universele mens): kunstenaar, wetenschapper, dichter en uitvinder tegelijk.

Humanisme

Het Humanisme was een belangrijke intellectuele stroming binnen de bredere culturele vernieuwing van de Renaissance. Humanisten geloofden sterk in de mogelijkheden van de mens, zoals het vermogen tot moreel handelen en het begrijpen van de wereld. Opvoeding en ontwikkeling waren voor hen essentieel, omdat de mens via zijn verstand kritisch kon nadenken over zekerheden en maatschappelijke misstanden. Dit leidde soms tot spanningen met de katholieke kerk.

Desiderius Erasmus (1469–1536)

Erasmus was een van de invloedrijkste humanisten van zijn tijd en hechtte veel waarde aan opvoeding en onderwijs. Zijn vormingsideaal was sterk gericht op intellectuele ontwikkeling.

- **Jeugd en opleiding:** op 14-jarige leeftijd werd hij wees en trad toe tot een klooster, waar hij zich verdiepte in de klassieke oudheid. Tijdens zijn latere studie in Parijs ontwikkelde hij een afkeer van de traditionele scholastiek en bewondering voor de humanistische benadering;
- **Invloed en ideeën:** tijdens een reis naar Engeland maakte hij kennis met de '*bonae litterae*' (klassieke literatuur). Zijn publicaties, zoals edities van de kerkvaders en het Nieuwe Testament in het Grieks, speelden een grote rol in de protestantse Hervorming;
- **Humanistisch ideaal:** Erasmus geloofde dat zedeloosheid voortkwam uit een gebrek aan cultuur. Klassieke vorming zag hij als de kern van opvoeding, wat volgens hem een onderwijshervorming vereiste. Daarbij pleitte hij voor een liefdevolle relatie tussen leraar en leerling – in tegenstelling tot het geweld en de lijfstraffen die hij in zijn tijd vaak zag;
- **Visie op onderwijs:** hij vond dat onderwijs onder toezicht van de overheid moest vallen, niet onder de kerk – een opvallend standpunt in zijn tijd. Zijn idealen richtten zich op jongens die toekomstige intellectuelen zouden worden. Meisjes en gewone burgers kwamen in zijn visie nauwelijks voor.

Hoewel Erasmus' humanisme vooral intellectueel en minder praktisch was, geloofde hij wel dat mensen van nature goed zijn. Zonder goede opvoeding, zo stelde hij, kon de mens zelfs slechter worden dan een dier.

Michel de Montaigne (1533–1592)

Michel de Montaigne, afkomstig uit de adel, had een andere pedagogische visie dan veel andere humanisten van zijn tijd. Hoewel hij beïnvloed was door Erasmus, richtte hij zich meer op het alledaagse leven en het leiden van een goed en deugdzaam bestaan.

- **Ideaalbeeld:** zijn ideaal was de *honnête homme* – de oprechte, wijze en innerlijk verfijnde mens;
- **Zelfstandig oordelen:** voor Montaigne was het belangrijker dat mensen leerden zelfstandig oordelen dan dat ze veel feitenkennis opdeden;
- **Opvoeding:** in zijn visie moest opvoeding gericht zijn op de ontwikkeling van deugd, wijsheid en levenservaring, passend bij het leven van de adel. Leren door ervaring en omgang met de wereld stond centraal.

Juan Luis Vives (1492–1540)

De Spaanse denker **Juan Luis Vives** was op veel gebieden vernieuwend en week op belangrijke punten af van zijn tijdgenoten.

- **Inclusieve visie:** in tegenstelling tot veel andere humanisten had Vives ook aandacht voor de opvoeding van meisjes en van kinderen uit de gewone bevolking;
- **Opvoeding van meisjes:** in zijn werk over de opvoeding van de christelijke vrouw lag de nadruk wel sterk op de rol van vrouwen als toekomstige moeders;
- **Vernieuwingen in het onderwijs;**
 - Hij benadrukte het belang van de inductieve methode (van waarneming naar inzicht) en het psychologische proces van kennisverwerving;
 - Hij keek naar de individuele leerling, inclusief kinderen die het moeilijker hadden op school. Zijn ideeën zijn daarom van grote invloed geweest op de ontwikkeling van het speciaal onderwijs;
 - Opvoeding en samenleving: Vives vond dat kinderen het dagelijks leven moesten leren begrijpen.

Hij zag onderwijs als een manier om armoede tegen te gaan en pleitte voor scholing als oplossing voor maatschappelijke problemen.

Tot in de 20e eeuw bleef zijn gedachte, dat armen door opvoeding geholpen konden worden, voortleven. Pas later beseftte men dat armoede vaak voortkomt uit structureel gebrek aan werk, niet uit luiheid.

De Reformatie

De Hervorming, ook wel **Reformatie** genoemd, volgde op de Renaissance en het Humanisme en had grote invloed op het denken over opvoeding. Ze ontstond als reactie op misstanden binnen de katholieke kerk, wat uiteindelijk leidde tot een kerkscheuring en godsdienstoorlogen. In Nederland werd het calvinisme de dominante religie.

In tegenstelling tot de humanisten legden hervormers meer nadruk op persoonlijke geloofsbeleving dan op geleerdheid. **Maarten Luther** zag nog wel het belang van studie, maar binnen **het calvinisme** overheerste een somber mensbeeld: de mens is zondig en afhankelijk van goddelijke genade. Verlossing kon volgens deze visie alleen via geloof komen, niet door eigen verdienste.

Opvoeding kreeg daarom een religieuze lading. Kinderen moesten worden opgevoed tot godvruchtige mensen, met nadruk op deugd, vroomheid en het overwinnen van erfzonde. Daarbij werd het belangrijk gevonden dat mensen zelfstandig de Bijbel konden lezen, zonder tussenkomst van priesters. Dit sloot aan bij het humanistische streven naar originele bronteksten. Bijbelvertalingen in de volkstaal en de oproep tot het oprichten van volksscholen pasten goed binnen deze hervormingsgedachte.

Marnix van Sint Aldegonde (1540–1598)

Marnix was een invloedrijke calvinistische geleerde en staatsman. Hij schreef het Wilhelmus, het Nederlandse volkslied, en speelde een belangrijke rol bij de overgang van Willem van Oranje naar het calvinisme.

Zijn visie op opvoeding was opvallend kindgericht. Hij wilde aansluiten bij het begripsniveau van zijn leerlingen en zag opvoeding niet alleen als religieuze vorming, maar ook als voorbereiding op het maatschappelijke leven. Daarbij speelde praktische kennis een grote rol, met het oog op beroepen in handel, bestuur of diplomatie. Naast vroomheid en intellectuele ontwikkeling benadrukte hij deugdzzaamheid, in de vorm van soberheid, matigheid en bescheidenheid.

Contrareformatie en de Jezuïeten

Als reactie op de Reformatie organiseerde de katholieke kerk een eigen hervormingsbeweging: **de Contrareformatie**. Deze kreeg vorm tijdens het Concilie van Trente (1545–1563). De orde van **de Jezuïeten** werd hierin een belangrijke kracht. Deze orde zag zichzelf als een intellectueel leger dat het katholicisme wilde versterken en verspreiden.

De Jezuïeten ontwikkelden een streng georganiseerde en goed doordachte onderwijsmethode. Ze combineerden kennisoverdracht met religieuze vorming en discipline, en hadden daarmee een blijvende invloed op het katholieke onderwijs.

Pedagogisch realisme en piëtisme

In de 17e eeuw werd Noord-Europa geteisterd door godsdienstoorlogen, wat leidde tot stilstand en achteruitgang, vooral in het onderwijs. Toch ontstond in deze gewelddadige periode ook een verlangen naar tolerantie en verdraagzaamheid. Filosofen begonnen het belang van religieuze verdeeldheid te relativeren, wat ruimte gaf aan wetenschappelijke ontwikkelingen die zich steeds verder los maakten van religieuze dogma's.

Tegelijkertijd kwamen er twee belangrijke pedagogische stromingen op als reactie op het humanisme:

- **Pedagogisch realisme**, dat zich verzette tegen de overdreven nadruk op taal en klassieke vorming, en zich juist richtte op de praktische werkelijkheid;
- **Piëtisme**, dat geloof en innerlijke vroomheid belangrijker vond dan kennis en geleerdheid.

Belangrijke stromingen

Twee filosofische stromingen die in deze tijd sterk opkwamen, **het empirisme** en **rationalisme**, droegen veel bij aan het ontstaan van een wetenschappelijk wereldbeeld. Ze hadden ook invloed op het denken over opvoeding.

Empiristen zoals **John Locke** geloofden dat kennis ontstaat door zintuiglijke ervaring. Waarneming, systematisch onderzoek en experimenten stonden centraal. Vanuit concrete ervaringen kon men via inductie tot algemene kennis komen. Deze gedachte lag ook aan de basis van het pedagogisch realisme.

Rationalisten, zoals **René Descartes**, vonden juist dat echte kennis voortkomt uit het denken zelf. Wiskunde, dat puur door het verstand wordt opgebouwd, werd gezien als hét voorbeeld van zekere kennis. Voor het onderwijs betekende dit een nadruk op intellectuele training.

Ondanks hun verschillen hadden beide stromingen een belangrijke overeenkomst: ze geloofden in het vermogen van de mens om zekere, objectieve kennis te verwerven, onafhankelijk van geloof of traditie. Vooroordelen en overgeleverde meningen werden gezien als obstakels voor vooruitgang.

Comenius en het pedagogisch realisme

Jan Amos Comenius (1592–1670) wordt gezien als een van de grondleggers van de moderne pedagogiek. Hij ontwikkelde een systematische visie op onderwijs, sterk beïnvloed door zijn eigen moeilijke levensloop en de godsdienstige conflicten van zijn tijd.

- In tegenstelling tot het traditionele, taalgerichte onderwijs van de humanisten, pleitte Comenius voor een praktisch en aanschouwelijk onderwijs, gebaseerd op kennis van de alledaagse werkelijkheid. Hij wilde leerlingen niet alleen leren lezen en schrijven, maar ook inzicht geven in hoe de wereld in elkaar zit. Daarom introduceerde hij het gebruik van illustraties in schoolboeken, wat toen vernieuwend was;
- Zijn filosofie werd gevoed door het idee van **pansofie** (al-wijsheid), het streven naar een universeel begrip van de werkelijkheid. Volgens Comenius waren er universele orde principes in de natuur én in de mens, en hij vond dat opvoeding daarop moest aansluiten. Hij zocht naar een natuurlijke methode van onderwijs die geschikt zou zijn voor alle kinderen, ongeacht afkomst of niveau;
- In tegenstelling tot de humanisten erkende hij dat kinderen beperkt zijn in wat ze aankunnen. Hij waarschuwde dan ook tegen een te volle lesstof die hen zou overbelasten. Voor Comenius was het ideaal: één methode voor iedereen, gericht op wat kinderen gemeen hebben, met ruimte voor geleidelijke ontwikkeling.

John Locke (1632–1704)

John Locke stond voor een **natuurlijke pedagogiek**, maar zonder de grote universele pretenties van iemand als Comenius. In zijn pedagogische visie legde hij veel nadruk op:

- Gezondheid en hygiëne;
- Een opvoeding binnen een klimaat van intellectuele tolerantie;
- De vormbaarheid van de mens, die hij beschouwde als een **tabula rasa** (onbeschreven blad), gevormd door ervaringen en waarneming.

Volgens Locke is opvoeding een cruciale factor in de ontwikkeling van een mens. Hij zag opvoeding als een manier om iemand te vormen tot een beschaafd persoon met:

- Deugd;
- Verstand;
- Goede manieren;
- En kennis.

Hij vond dat traditionele scholen te veel nadruk legden op studie en dat dit ten koste ging van morele vorming. Locke pleitte voor een vriendelijke, natuurlijke omgang met kinderen, waarbij strenge straffen werden vermeden. Een kind moest als individu worden benaderd, met oog voor zijn of haar unieke aard en behoeften. Gezondheid, lichamelijke ontwikkeling en morele vorming stonden centraal in zijn visie.

François Fénelon (1651–1715)

Fénelon was vooral gericht op de opvoeding van meisjes, met als doel hen voor te bereiden op hun toekomstige rol in het huishouden en het moederschap. Hoewel deze visie traditioneel lijkt, zag Fénelon juist veel waarde in deze rol, wat voor zijn tijd bijzonder was.

Zijn ideeën waren vooral bedoeld voor meisjes uit de hogere standen.

- Voor jonge kinderen stelde hij **spelend leren** voor, iets dat later een vanzelfsprekend onderdeel van de pedagogiek in **de Verlichting** zou worden;
- Samen met Comenius en Locke stond Fénelon voor een opvoeding die praktischer, doelgerichter en minder klassiek-humanistisch was. Het ging om voorbereiding op het burgerlijke leven, afgestemd op de sociale klasse.

Het Piëtisme

Het piëtisme was een religieuze stroming die grote invloed had op opvoeding en onderwijs, met nadruk op:

- **Persoonlijke vroomheid (pietas);**
- Innerlijke beleving van het geloof boven dogmatische leerstellingen;
- Sociale betrokkenheid en eenvoud in het dagelijks leven.

De nadruk lag op christelijke opvoeding in het gezin, met richtlijnen voor ouders over hoe hun kinderen op te voeden tot godvruchtige mensen.

August Hermann Francke (1663–1727)

Een belangrijke figuur binnen het piëtisme. Hij:

- Richtte meerdere pedagogische instellingen op;
- Had oog voor de aard en beperkingen van het kind;
- Zag de eigen wil van het kind als gevaarlijk en pleitte voor bescherming tegen de verleidingen van de wereld.

In zijn visie werd arbeid een belangrijk onderdeel van opvoeding:

- **Spel** werd als nutteloos beschouwd;
- Ijver en discipline werden centrale waarden.

Hoofdstukken 4.1 t/m 4.6: Het leven in de Republiek

Van opstand tot onafhankelijkheid

Aan het eind van de 16e eeuw ontstond in de Nederlanden verzet tegen de Spaanse overheersing, vooral vanwege hoge belastingen (zoals de tienden). De Unie van Utrecht (1579) was het begin van zelfstandigheid: een verbond tussen opstandige gewesten die zich losmaakten van Spanje. De strijd groeide uit tot zowel een politiek conflict als een religieuze reformatie – een verzet tegen het katholieke gezag van Spanje en Rome.

Tijdens de **Tachtigjarige Oorlog** werden kerken in veroverde gebieden direct hervormd tot gereformeerde kerken. Met de **Vrede van Münster (1648)** eindigde de oorlog en werd de Republiek een zelfstandige staat. Holland werd het machtigste gewest, en de gereformeerde kerk kreeg veel invloed op het geestelijk en gezinsleven via kerkelijke tucht.

Gouden Eeuw & economische opkomst

De 17e eeuw werd **de Gouden Eeuw**, met grote economische voorspoed dankzij:

- Internationale handel (met Amsterdam als centrum, na de val van Antwerpen);
- Groei van nijverheid, zoals de Leidse wolproductie;
- Sterke militaire macht dankzij rijkdom.

Einde van de Republiek

Vanaf het midden van de 18e eeuw raakte de Republiek in verval:

- Er werd weinig geïnvesteerd in industrie of handel;
- Financiële reserves ontbraken;
- Het huurlingenleger kon niet meer worden onderhouden.

Rond 1780 leidde dit tot politieke spanningen. Regenten en het Huis van Oranje kregen de schuld van de economische problemen. In 1795 viel Frankrijk binnen en kwam er een eind aan de Republiek. Na de Franse tijd werd in 1813 het Koninkrijk der Nederlanden gesticht onder Koning Willem I. Zo ontstond **de gecentraliseerde nationale staat**.

De vrije burger in de Republiek

De Republiek had een van de hoogste **urbanisatiegraden** van Europa:

- Vooral in Holland en Zeeland woonden veel mensen in steden;
- Steden beheersten ook het platteland, dat deel uitmaakte van de kapitalistische economie;
- Een goed netwerk van trekvaarten verbond alle steden met elkaar.

Deze sterke stedelijke cultuur zorgde voor veel voorzieningen, ook op het platteland: medische zorg, onderwijs en religie waren zelfs in dorpen beschikbaar.

Mentaliteit en vrijheid

De Nederlandse bevolking ontwikkelde een opvallend **vrijheidslievende** en **individualistische mentaliteit**. Er was:

- Vrijheid om beroepen uit te oefenen en zich te vestigen;
- Vrijheid van arbeid en handel;
- Een relatief democratisch bestuur, o.a. door gezamenlijke strijd tegen het water (inpoldering, bedijking).

In tegenstelling tot veel andere Europese landen speelde de adel nauwelijks een rol in Nederland. De elite bestond uit burgers die hun rijkdom zelf verdiend hadden – iets waar men trots op was. Dit sloot aan bij het humanistische idee van Erasmus: "Mensen worden niet geboren tot iets, ze worden gevormd."

Onderwijs en geletterdheid

De hoge graad van **geletterdheid** was cruciaal voor de handel en het burgerschap. Ook kinderen uit lagere klassen leerden lezen op school. Dit leidde tot:

- Een hoge mate van schoolbezoek;
- Een bloeiende boekenmarkt en veel drukwerk.

Calvinisme in de Republiek

Geletterdheid en het Gezin

De Reformatie stimuleerde net als de handel het lezen en schrijven, vooral vanwege het belang van het zelf kunnen lezen van de Bijbel. Binnen het gezin speelde dit een grote rol: vaders gingen voor in gebed en bijbelstudie tijdens huiselijke godsdienstmomenten. Het gezin werd gezien als een soort 'kerk in het klein' en vormde het hart van de persoonlijke geloofsbeleving.

Dit sloot goed aan bij de waarden van de **Gereformeerde Kerk**, die sterk verschilde van de hiërarchische Rooms-Katholieke Kerk. Hier was het de gelovige zelf die richting gaf aan zijn geloof. De nadruk lag op individualisme, afkeer van hiërarchie, en lokale autonomie – waarden die goed pasten bij het Nederlandse karakter van de tijd.

Religieuze tolerantie

Hoewel de calvinisten invloedrijk waren, vormden ze geen meerderheid. Ongeveer twee derde van de bevolking had een andere religie. Toch stond de Republiek bekend om haar religieuze verdraagzaamheid.

- **Vrijheid van geweten** werd in de praktijk gerespecteerd, ook al stond dit niet officieel in de wet;
- Kerk en politiek werden zoveel mogelijk gescheiden gehouden, om rust en samenwerking te bevorderen;
- Er was veel ruimte voor vrijheid van meningsuiting en drukpers – in Europa was dit uitzonderlijk.

Deze open houding trok religieuze minderheden en buitenlandse denkers aan, zoals Comenius, Locke en Descartes, die elders vervolgd werden. De Gereformeerde Kerk had geen officiële staatsmacht, waardoor religie meer een persoonlijke zaak was.

Toch waren er ook stromingen die méér invloed van religie op het dagelijks leven wilden, zoals de Nadere Reformatie. Piëtistische predikanten uit deze stroming wilden dat geloof het leven volledig bepaalde.

Welvaart met ongelijkheid

Tijdens de Gouden Eeuw was Nederland gemiddeld genomen rijker dan de rest van Europa, maar de verschillen binnen de samenleving waren groot:

- **Bedeelde armen** (±15%): mensen zonder werk of die niet konden werken. Zij waren volledig afhankelijk van hulp;
- **Lagere arbeidersklasse** (± 33%): ongeschoolde of laaggeschoolde arbeiders met een bescheiden inkomen. In de tweede helft van de 18e eeuw kregen hun kinderen het extra moeilijk door dalende lonen;
- **Kleine en middenburgerij**: mensen met redelijke banen zoals schoolmeesters, dorpspredikanten of boekhouders. Ze konden vaak wat geld opzij zetten;
- **Gegoede burgerij** (±7%): welgestelde kooplieden, renteniers, notarissen en artsen. Zij hadden aanzien en financiële zekerheid.

Vrouwenrollen en verandering

In de 17e eeuw stopten vrouwen uit de rijke burgerij met meewerken in het familiebedrijf. Ze richtten zich volledig op het huishouden en de opvoeding. Aan het eind van de 18e eeuw nam ook de middenklasse dit voorbeeld over. Voor armere gezinnen bleef **de 'huisvrouw als status figuur'** eerder een ideaal dan werkelijkheid.

Leven en dood in de Republiek

Voordat we dieper ingaan op opvoeding en moederschap in de Republiek, is het belangrijk eerst te kijken naar hoe gezinnen eruitzagen, hoe vaak ziekte en sterfte voorkwamen, en hoe de verzorging van kinderen werd geregeld.

Samenstelling van het gezin

In tegenstelling tot het idee van grote **'stamfamilies'**, was het kerngezin al vanaf het einde van de Middeleeuwen de norm in West-Europa. Gezinnen waren klein, meestal met ouders en een paar kinderen – zelden meer dan twee generaties onder één dak. Grootouders overleden vaak al voordat de kleinkinderen geboren waren.

In de Nederlandse taal zie je dit ook terug: we maken onderscheid tussen **"gezin"** (ouders en kinderen) en **"familie"** (ruimer begrip), wat in veel andere talen niet zo duidelijk gebeurt.

Een ander kenmerk van deze regio was het Europese huwelijkspatroon:

- Huwelijken werden relatief laat gesloten;
- Mensen trouwden pas als ze economisch zelfstandig waren;
- Het leeftijdsverschil tussen man en vrouw was kleiner dan in Oost-Europa;
- Veel mensen bleven ongetrouwd als ze geen eigen bestaan konden opbouwen.

In de steden van Holland tijdens de Gouden Eeuw telde een gezin gemiddeld zo'n 2,8 kinderen. Op het platteland waren gezinnen iets groter. Bij rijke regenten was het leeftijdsverschil tussen man en vrouw vaak groter, wat te maken had met machtsverhoudingen.

Alleenstaanden zoals weduwen, weduwnaars en ongehuwden woonden meestal op zichzelf en trokken zelden in bij familie. Zelfs bedienden woonden vaak niet in bij het gezin. Door de sterke verstedelijking en de beperkte rol van de landbouw, bleven huishoudens in de Republiek relatief klein.

Kindersterfte

Hoge **kindersterfte** droeg ook bij aan de kleine gezinssamenstellingen. In de vroegmoderne tijd overleed tussen de 20 en 40% van de zuigelingen. In steden was dit cijfer nog hoger door slecht drinkwater en meer infectieziekten. Ook het gebruik van **een min** (voedster) kon bijdragen aan sterfte, doordat kinderen vaak te snel op ander voedsel werden overgezet.

Ook peuters liepen veel risico en hun sterftecijfer was bijna net zo hoog als bij baby's. Bij oudere kinderen daalde het risico, maar nog steeds haalde slechts de helft van de kinderen hun achttiende verjaardag. En dat gold niet alleen voor arme gezinnen – ook rijkere families kregen hiermee te maken.

Sommige historici, zoals voorstanders van **de 'zwarte legende'**, suggereerden dat de hoge kindersterfte te maken had met een gebrek aan moederliefde. Ook sterfgevallen door ongelukken zouden wijzen op weinig toezicht.

Historicus **Rudolf Dekker** merkte op dat in Nederlandse teksten uit die tijd maar weinig emotie werd getoond bij het overlijden van een kind. Verdriet werd vaak niet uitgebreid beschreven. Toch zijn er uitzonderingen, vooral onder regentenfamilies, waar meer persoonlijke rouw zichtbaar is.

Sommige calvinisten zagen rouw zelfs als een vorm van opstand tegen Gods wil. Tegelijkertijd bood hun geloof ook troost: de dood werd gezien als een overgang naar eeuwige vrede. Door het gebrek aan medische middelen – zoals antibiotica – was acceptatie van sterfte vaak de enige optie.

Pas in de late achttiende eeuw veranderde dat beeld een beetje. Dagboeken, schilderijen en aantekeningen begonnen meer persoonlijke gevoelens te tonen. Het verdriet om het verlies van een kind kreeg langzaam meer ruimte in het publieke en persoonlijke leven.

De min en moederliefde

Sommige mensen, vooral de aanhangers van de 'zwarte legende', zagen het inschakelen van een voedster of min (een vrouw die borstvoeding gaf aan andermans kind) als een teken van **gebrek aan moederliefde**. Maar dat beeld is te eenzijdig en blijkt in de Nederlandse context niet helemaal te kloppen.

In Nederland werd veel minder gebruikgemaakt van een min dan in andere Europese landen, en dan meestal alleen door de adel en rijke burgers (**het patriciaat**). Edelvrouwen voedden hun kinderen vaak maar kort of helemaal niet zelf. Ongeveer de helft van de regentenfamilies schakelde een voedster in.

Dat had een paar redenen:

1. Vrouwen uit de elite trouwden vaak jong en kregen meer kinderen;
2. Zelf borstvoeding geven vertraagde de vruchtbaarheid, wat betekende dat vrouwen lager op de sociale ladder vaak maar één keer in de twee jaar een kind kregen;
3. Soms speelden ook status en luxe een rol: vrouwen wilden hun sociale leven met feesten en ontvangsten niet onderbreken;
4. Ook leefde de opvatting dat seksuele activiteit de kwaliteit van moedermelk zou verminderen, waardoor de wens van de echtgenoot soms meespeelde.

Maar vaak was er helemaal geen sprake van een bewuste keuze. Sommige vrouwen konden fysiek gewoon niet zelf voeden vanwege borstontstekingen, te weinig melk, of omdat ze overleden tijdens of kort na de bevalling. Ook instellingen als weeshuizen en ziekenhuizen maakten gebruik van voedsters.

In tegenstelling tot Frankrijk kwamen voedsters in Nederland meestal bij de gezinnen aan huis. Je had:

- **Loopminnen**, die meerdere keren per dag langskwamen;
- Vaste minnen, die tijdelijk bij het gezin inwoonden.

Deze vrouwen kwamen vaak uit de armere lagen van de bevolking. Soms hadden ze net hun eigen baby verloren, of namen ze er uit financiële nood een kindje bij — soms zelfs ten koste van hun eigen kind. Toch ontstonden er regelmatig warme banden tussen voedsters en gezinnen. Goede minnen bleven vaak lang in dienst.

Men keek niet alleen naar de hoeveelheid melk die een voedster kon geven, maar ook naar haar karakter en gedrag. Er werd namelijk gedacht dat een kind via de moedermelk ook het karakter van de voedster 'inzoog'.

De oudere overtuiging dat ook de burgerij veel gebruik zou maken van voedsters is inmiddels achterhaald.

Beroemde moralisten, zoals Erasmus en Jacob Cats, waren fel tegen het gebruik van voedsters. Ze vonden het lui, onnatuurlijk en een teken van gebrek aan moederliefde. Cats vond zelf borstvoeding geven zelfs het ultieme bewijs van goed moederschap en preees dit aan in zijn opvoedkundige teksten. Deze ideeën werden populair, vooral in handleidingen voor moeders.

In de tweede helft van de achttiende eeuw groeide de kritiek op voedsters verder. Ook denkers uit de Verlichting, zoals Rousseau, keerden zich ertegen. Zij benadrukten:

- De natuurlijke band tussen moeder en kind;
- De gezondheidsrisico's, zoals het overdragen van ziektes via borstvoeding;
- Het belang van gezonde kinderen voor het algemeen welzijn van de maatschappij.

Tegelijkertijd bleef het daadwerkelijke gebruik van voedsters in Nederland relatief laag. Het is dus moeilijk te zeggen hoe groot de invloed van deze denkbeelden precies was. Wel legde de Verlichting de basis voor een nieuwe visie op moederschap als opvoedende, actieve rol.

Trouwen

In de Republiek trouwden mensen gemiddeld op latere leeftijd. Vrouwen trouwden vaak pas rond hun 25e, dus zo'n tien jaar na het moment waarop ze vruchtbaar werden. Mannen trouwden meestal nog later.

Tot die tijd bleven jongeren gewoon bij hun ouders wonen:

- Jongens leerden in die periode een vak of ambacht;
- Meisjes werkten vaak als dienstmeisje of hielpen in het huishouden;
- Zonen van rijke families kregen hoger onderwijs;
- Dochters van welgestelde ouders hielpen thuis met het organiseren van recepties en feesten.

Huwelijken en vrije keuze

Veel evolutionistische schrijvers gingen ervan uit dat huwelijken tot de 18e of 19e eeuw vooral uit praktische overwegingen werden gesloten. Mensen zochten een partner die hen zou helpen in boerenwerk of een ambacht. Ook de gemeente speelde een rol, omdat ongewenste huwelijken vaak afgekeurd werden. Bij de adel bepaalden families vaak wie geschikt was als partner voor hun kinderen.

Er is enige discussie over wie romantische liefde als eerste najoeg. Was het de werkende klasse of de middel- en lagere burgerij? Voor de opkomst van liefde als huwelijksmotivatie gaven ouders meestal de doorslag, soms zelfs door huwelijken te arrangeren. Meestal trouwden mensen binnen hun eigen sociale groep, persoonlijke voorkeuren speelden vaak minder rol. Volgens de evolutionisten was het familiebelang belangrijker dan de keuze van het individu. Zij stelden dat liefde pas later zou groeien in het huwelijk.

In de werkelijkheid was er veel meer vrijheid. Behalve voor vorsten en adel mochten jongeren in het Westen zelf hun partner kiezen. Dit werd onder andere duidelijk door **de opkomst van de verering van Sint Anna**, een symbool voor huwelijk en vruchtbaarheid. Dit weerspiegelde een verschuiving van de invloed van de kerk naar de maatschappij. Huwelijken werden steeds meer een persoonlijke keuze.

Het huwelijk en de wetgeving

In de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (1580) werd **het huwelijk** in de gereformeerde kerk of op het stadhuis toegestaan, nadat het publiek ervan op de hoogte was gesteld. Ouderlijke toestemming was vereist, maar jongeren konden, zodra ze meerderjarig waren, zelfstandig trouwen. Het recht om zelf een partner te kiezen was voor jongeren dus belangrijker dan de invloed van hun ouders, zelfs als die sociale bezwaren hadden tegen een huwelijk met iemand van een lager stand.

Trouwen binnen de eigen groep

Er was geen wet die huwelijken met iemand van een lagere sociale klasse, groot leeftijdsverschil of verschillende religies verbiedt, behalve als het ging om huwelijken tussen christenen en joden of moslims. Huwelijken tussen armen vonden vaak plaats binnen hun eigen groep, terwijl adel en boeren trouwden binnen hun sociale kring. Het leeftijdsverschil tussen partners was meestal klein, met vrouwen die iets jonger waren dan mannen.

Het trouwen binnen de eigen groep, een vorm van **endogamie**, werd niet afgedwongen, maar was wel een sociale norm. Dit werd door jongeren als een vrije keuze ervaren, hoewel ze wel beïnvloed werden door de normen van hun omgeving. Dit maakte trouwen binnen het dorp gebruikelijk. Op het platteland was het moeilijk om een partner te vinden buiten je directe omgeving, wat verre reizen en zomerfeesten populair maakte als gelegenheden om een huwelijkspartner te zoeken.

Het huwelijk als verplichting

In de 16e en 17e eeuw werd **overspel** de enige legale reden voor een scheiding. Huwelijken waren onontbindbaar en partners bleven getrouwd tot de dood. Er was een heersende gedachte dat een goed huwelijk gebaseerd moest zijn op harmonie, niet alleen in sociale status, maar ook in leeftijd, karakter en ontwikkeling van de partners. Huwelijken voor geld of status werden als onnatuurlijk gezien. De nadruk lag op deugd en karakter boven uiterlijk of seksuele aantrekkingskracht.

Vrouwen in het huwelijk

Vanaf 1500 was er een roep om vrouwen onderdanig te maken, wat gezien werd als een manier om vrouwen ondergeschikt te houden in de samenleving. Dit was deels omdat vrouwen in de Republiek relatief zelfstandig waren. Vrouwelijke weduwen konden bijvoorbeeld het bedrijf van hun man voortzetten. Ook werkten veel gehuwde vrouwen in winkels of ambachten.

De oproep om vrouwen onderdanig te maken kwam deels doordat mannen vaak lange tijd weg waren door zeevaart. Jacob Cats vond dat de rol van de man in het huwelijk was om voor het gezin te zorgen, en de rol van de vrouw om het gezin te onderhouden. Dit idee werd in de **Politieke Ordonnantie** van 1580 vastgelegd, waarin werd gesteld dat de man de vrouw vertegenwoordigde in de publieke en juridische wereld. Alleen weduwes konden zelfstandig zaken doen, en dat bleef zo tot de 20ste eeuw.

In de 18e eeuw kwamen er meer scheidingen tussen werk en privéleven, waarbij vrouwen uit de elite steeds vaker niet werkten, terwijl de meerderheid van de vrouwen in andere klassen dat wel deden. Het huwelijk had in de piëtistische tijd een christelijke betekenis en werd gezien als een essentiële basis voor een goed functionerende samenleving. Huwelijken moesten voortkomen uit deugden zoals goede reputatie, opvoeding, en karakter.

Leven in armoede

Er zijn veel gegevens bewaard gebleven over het dagelijks leven van kinderen uit de hogere burgerij, maar veel minder over arme kinderen. Gelukkig geven de archieven van stedelijke armenkassen en kerkelijke diaconieën een redelijk beeld van het leven van gezinnen in armoede. Uit deze documenten blijkt wie er hulp kreeg, waarom dat zo was, en hoe de zorg geregeld was voor ouderen, zieken en mensen met een beperking.

Die zorg kwam vaak neer op de familie of bureu. Daarnaast waren er ook instellingen zoals het stadsarmenhuis of weeshuizen die door de kerk werden beheerd. Deze organisaties ondersteunden zowel mensen die thuis woonden als zij die in instellingen verbleven. Daardoor weten we tegenwoordig meer over de allerarmste mensen dan over de groep daar net boven.

Stad versus platteland

In steden werd armoede beter geregistreerd, vooral omdat er ook meer criminaliteit voorkwam—en dat leidde weer tot meer verslagen in rechtbankarchieven. Over armoede op het platteland is minder bekend, omdat de gemeenschappen daar vaak zelf voor hun armen zorgden en er minder werd opgeschreven.

Toch gold daar vaak: wie gezond was en kon werken, kon meestal nog wel wat bijverdienen. Ook kinderen van landlopers of rondtrekkende gezinnen moesten vaak helpen met geld verdienen om te overleven.

Armenzorg in de Republiek

Armoede betekende in de tijd van de Republiek niet automatisch levensgevaar. Dankzij de sterke handel en economie was er meestal voldoende voedsel, waardoor grootschalige hongersnood uitbleef. Toch kon ondervoeding wel leiden tot ziekte en sterfte, vooral onder de allerarmsten. Deze mensen leefden vaak in kelders of kleine huisjes zonder verwarming, en elke dag was een strijd om te overleven. Kinderen moesten meehelpen met geld verdienen en school was voor hen zelden een optie.

Wanneer er geen werk was, werd er **gebedeld**. In het begin werd dit streng aangepakt, maar met de tijd werd bedelen steeds meer getolereerd – vooral tijdens moeilijke periodes zoals oorlog, economische crisis of strenge winters. Dan nam het aantal mensen dat afhankelijk was van liefdadigheid snel toe. De grens tussen tijdelijke armoede en structurele hulpbehoefte vervaagde.

Wanneer kwamen mensen in de problemen?

Er waren twee momenten in het gezinsleven waarin het risico op armoede en bedelen het grootst was:

1. **Het wegvallen van de kostwinner**, meestal de man, door overlijden of vertrek (bijvoorbeeld als soldaat of zeeman). Vooral weduwen met jonge kinderen waren vaak afhankelijk van hulp. Gilden voorzagen weduwen soms van een kleine uitkering, maar die werd verminderd zodra kinderen twaalf jaar werden – dat was de leeftijd waarop ze geacht werden zelf geld te verdienen;
2. **De ouderdom**, wanneer mensen geen inkomsten meer hadden. Als ouders geluk hadden, namen hun volwassen kinderen hen in huis. Dit was meestal niet uit verplichting, maar uit wederzijdse noodzaak: samen overleven stond centraal. Toch konden veel kinderen hun ouders niet helpen, omdat ze zelf ook in armoede leefden.

Hoe werd armoede opgevangen?

De zorg voor armen werd georganiseerd via **kerkelijke diaconieën** en **stedelijke armenkassen**. Toch werd er steeds terughoudender steun verleend. Alleen gezinnen die onvolledig waren – bijvoorbeeld zonder vader of moeder – kwamen structureel in aanmerking voor hulp. Voor opname in een armenhuis golden strenge regels: wie nog enigszins kon werken, werd geweigerd of weggestuurd.

Op het platteland werd armoede vooral binnen de gemeenschap opgelost, maar ook daar was rond 1800 het gezin al sterk geïndividualiseerd. Van familieleden, uitwonende kinderen of dorpsgenoten werd meestal niets meer verwacht.

Structurele armoede en marginaliteit

Wanneer armoede over generaties bleef bestaan, waren er vaak extra sociale problemen zichtbaar, zoals:

- Ongehuwd samenwonen;
- Bigamie of verlating;
- Onwettige kinderen;
- Gedwongen huwelijken na zwangerschap;
- Kleine criminaliteit

Toch ontstond de meeste armoede nog steeds als gevolg van ziekte of het overlijden van een gezinslid in een kwetsbare levensfase.

Pogingen tot bestrijding van armoede

Tot ver in de 18e eeuw bleef het aantal armen relatief stabiel. Maar met het afnemen van de welvaart groeide de kloof tussen arm en rijk. Vanaf het midden van de achttiende eeuw kwamen er **werkhuisen** en **armenfabrieken**, waar valide armen en hun kinderen moesten werken. Deze instellingen hadden meerdere doelen:

- Het ontlasten van de allerarmsten;
- Het aanleren van een vak aan kinderen;
- Het voorkomen dat jongeren zich aansloten bij zwervende groepen of criminele bendes.

Veel arme kinderen gingen 's ochtends naar de **armenschool** en werkten 's middags in het werkhuis. Hoewel het idee was dat zij een vak leerden en zo een zelfstandig bestaan konden opbouwen, bestond hun dag vooral uit arbeid. Toch boden deze instellingen ook bescherming tegen uitbuiting en waren er oprechte pedagogische en liefdadige bedoelingen.

Opvoeding in de Gouden Eeuw

Over de opvoeding van kinderen uit de hogere klassen is relatief veel bekend. Daarom ligt de focus in historische bronnen vooral op deze groep. Opvoeding werd in deze periode gezien als essentieel – niet alleen voor kennis, maar ook voor moraal en gedrag. Vooral in een handelsnatie als de Republiek, waar scholing belangrijk werd geacht, kreeg opvoeding veel aandacht.

Desiderius Erasmus: opvoeding als fundament

Erasmus, een invloedrijk humanist uit de 16e eeuw, benadrukte het belang van een brede opvoeding. Zijn ideeën gingen verder dan alleen intellectuele vorming; ook de ontwikkeling van deugdzaamheid, vroomheid en goede manieren vond hij essentieel.

- Hij schreef een soort etiquetteboekje met gedragsregels die verrassend tijdloos zijn;
- Zijn advies richtte zich met name op zonen van de opkomende stedelijke burgerij;
- **Respect** en **nederigheid** tegenover hogere standen waren belangrijk.

Erasmus geloofde sterk in de **vormbaarheid** van het kind. Opvoeding moest volgens hem al starten vanaf het tweede levensjaar – of zelfs nog eerder. In tegenstelling tot middeleeuwse denkbeelden, legde hij de nadruk niet op de moeder, maar op de vader als opvoeder. Die moest met wijsheid en geduld het goede voorbeeld geven.

Jacob Cats: balans tussen strengheid en mildheid

Jacob Cats, bekend als volksdichter en overtuigd calvinist, deelde het geloof van Erasmus in de buigzaamheid van het kind, maar was iets bezorgder over mogelijke ontsporingen. Ook hij vond het goede voorbeeld van ouders cruciaal.

- De vader bleef voor hem de belangrijkste opvoeder;
- De moeder kreeg volgens hem vooral in de eerste zeven levensjaren een belangrijke rol;
- In die periode moest het karakter van het kind al de juiste richting op worden gestuurd.

Cats benadrukte dat kinderen gevoelig waren voor zowel goed als kwaad. Ouders moesten dus alert zijn op hun eigen gedrag, omdat dit veel invloed had. Hoewel hij vond dat bij ernstige misstappen (zoals liegen) strengheid nodig was, waarschuwde hij ook voor overdrijving.

Volgens Cats moesten opvoeders rekening houden met **het speelse karakter** van kinderen. Een te strenge aanpak werkte averechts – zachtheid, eergevoel en schaamte konden dan niet goed worden ontwikkeld. Zijn advies was: milde strengheid. Daarmee kon men zowel grenzen stellen als een veilige omgeving bieden waarin het kind zich moreel kon ontwikkelen.

Opvoeding en Godzaligheid

In de 17e eeuw verschilden de visies op opvoeding sterk, vooral tussen meer wereldlijke denkers zoals Jacob Cats en de streng religieuze vertegenwoordigers van **de Nadere Reformatie**, waaronder Jacobus Koelman en Petrus Wittewrongel. Hoewel zij allen beïnvloed waren door het humanistische idee van de vormbaarheid van het kind, liepen hun opvattingen uiteen over wat een kind precies moest leren.

Vroomheid als levensdoel

Voor piëtisten als Koelman en Wittewrongel draaide opvoeding niet om beleefdheid of sociale omgangsvormen (zoals bij Cats), maar om het voorbereiden van het kind op het eeuwige leven. Hun ideaal was "**godzaligheid**" – een combinatie van vroomheid en morele deugd.

- Goede manieren waren voor hen van ondergeschikt belang;
- Opvoeding moest vooral gericht zijn op het geloof en morele reinheid;
- Elk middel was geoorloofd om dat doel te bereiken – inclusief lijfstraffen.

De piëtisten vonden dat ouders vroeg moesten beginnen met religieuze vorming. Cats gunde kinderen daarentegen meer tijd om kind te zijn.

Gezag van de vader

De invloed van het **puritanisme** kwam ook terug in de nadruk op het gezag van de vader als hoofd van het gezin. Kinderen moesten hun ouders eerbiedig gehoorzamen, maar dat moest wel gepaard gaan met liefde. Hard optreden kon nodig zijn, maar te veel strengheid zou de band met het kind juist beschadigen.

Petrus Wittewrongel geloofde dat:

- Liefdevol respect de basis moest zijn voor gehoorzaamheid;
- Ouders samen verantwoordelijk waren voor de opvoeding, in tegenstelling tot de ongelijke rolverdeling in het huwelijk;
- Ouders die een moreel slecht voorbeeld gaven (zoals dronkaards of prostituees) het recht verspeelden om kinderen op te voeden.

Koelman en de tucht

Jacobus Koelman pleitte voor een striktere aanpak. Hij was van mening dat opvoeding bestond uit:

- Onderwijzen;
- Vermanen;
- Voorlezen;
- Bestrafen

Voor Koelman moesten ouders al vroeg beginnen, met als doel om het kind te vormen tot een vroom en gehoorzaam mens. Omdat hij geloofde dat kinderen geneigd waren tot zonden als luiheid, jaloezie, hoogmoed, ruzie, liegen en diefstal, vond hij lijfstraffen onvermijdelijk – maar altijd gedragen door liefde. Strengheid zonder liefde leidde volgens hem tot afwijzing in plaats van innerlijke verandering.

Kindbederf in de Republiek

De strenge toon van moralisten als Cats en de piëtisten krijgt een andere lading als we weten dat ouders in de Republiek juist bekend stonden om hun zachtvaardige aanpak. Buitenlandse reizigers verbaasden zich over het Nederlandse ouderschap:

- Er werd veel geknuffeld en gezoend;
- Ouders zouden te toegeeflijk zijn, wat leidde tot verwende kinderen.

Nederlanders erkenden dit deels ook zelf. Ze waarschuwden voor "**malle moedertjes**", die te lief waren voor hun kinderen. Vermoedelijk reageerden moralisten met hun strenge adviezen juist op deze al te toegeeflijke opvoedpraktijk. Ook schoolmeesters klaagden: ouders lieten hun kinderen hun zin krijgen, maar mopperden vervolgens als de leraar disciplinaire maatregelen nam.

De overgang naar volwassenheid

Voor jongens uit regentenfamilies en de adel was er wél een duidelijke overgangsfase tussen kind zijn en volwassenheid:

- Ze werden in de leer gedaan bij een meester of officier;
- Velen studeerden rechten of gingen het leger in.

Een reis door Europa was vaak onderdeel van hun **culturele vorming**.

Nawoord

Hèhè, het is je gelukt! Je hebt jouw samenvatting uitgelezen.

Wil je meer vertrouwen tanken voor het tentamen? Geen paniek! Wij kunnen je verder helpen in de vorm van handige abonnementen. Met een abonnement ontvang jij de samenvattingen altijd met korting en als eerste in huis! Nieuwsgierig geworden naar een abonnement? Bekijk dan onze website!

Werken bij

Heb jij het idee dat je deze samenvatting ten minste net zo goed zou kunnen schrijven of zou kunnen verbeteren? Dan is de rol van Studieheld zeker iets voor jou. Je kunt werken vanuit huis, krijgt een riante vergoeding en je hebt een studiegerelateerde bijbaan die goed op je cv staat. Heb je interesse? Stuur dan jouw motivatie en cv naar klantenservice@slimacademy.nl.

Kom in contact met Slim Academy

Wil je op de hoogte blijven van de ontwikkelingen bij Slim Academy? Kom in contact via:

www.slimacademy.nl
[@SlimAcademy.nl](https://twitter.com/SlimAcademy.nl)
klantenservice@slimacademy.nl

We wensen je veel succes met studeren en het halen van jouw tentamens!

Team Slim Academy

Join de WhatsApp groep

- ✓ Chat met jouw mede-studenten
- ✓ Stel al jouw (studie)vragen aan onze studie-experts
- ✓ Krijg extra oefenvragen om jouw kennis te testen
- ✓ Krijg gratis voorbeeldsamenvattingen en supplementen

Scan de QR code hiernaast en blijf altijd up-to-date!

Ready to get started?

Join de Slim Academy WhatsappGroepen!

Begin je net aan je eerste jaar van je bachelor en heb je vragen over je studie, de school of andere relevante zaken? Sluit je dan aan bij onze WhatsApp-groepen, krijg antwoord op al jouw vragen en profiteer van de vele voordelen!

Chat met jouw mede-studenten

Maak kennis met je medestudenten, wissel ervaringen uit en bouw een waardevol netwerk op.

Stel al jouw (studie)vragen aan onze studie-experts

Of het nu gaat om studiegerelateerde vragen of praktische zaken rondom de school, onze experts staan klaar om je te helpen.

Krijg extra oefenvragen om jouw kennis te testen

Bereid je optimaal voor op toetsen en examens met aanvullende oefenvragen.

Krijg gratis voorbeeldsamenvattingen

Profiteer van hoogwaardige studiematerialen die je leerproces vergemakkelijken en je helpen succesvol te zijn.

Join nu de whatsappgroep
voor jouw studie en jaarlaag!

